

Giriş

Özet

Bu bölümde, araştırmanın konusu, önemi, amacı, problemi, yöntemi ve kapsamı açıklanmıştır. Araştırmanın konusu, erken dönem İslam düşüncesinde toplumsal, siyasi ve mezhepsel ayrışmalarda bir dışlama pratiği olarak kullanılan lanetleme (la'n) olgusudur. Araştırmanın önemi, ilk dönem İslam düşünce tarihinin anlaşılması için kritik bir dönemi kapsamı ve lanetlemenin toplumsal ayrışma ve ideolojik mücadelelerdeki rolüne dair literatürdeki eksikliği gidermesinden kaynaklanmaktadır. Araştırmanın temel amacı, lanetlemenin neden ortaya çıktığını, kimlere karşı ve hangi bağlamlarda kullanıldığını ve hangi gerekçelerle meşrulaştırıldığını ortaya koymaktır. Çalışmanın problemi ise lanetleme olgusunun dinî metinlerle nasıl ilişkilendiği ve siyasi, sosyolojik ve psikolojik faktörlerle ne ölçüde biçimlendiğini sorgulamaktır. Yöntem olarak tarihsel betimleme ve metin merkezli içerik analizi kullanılmıştır. Araştırmanın kapsamı İslam'ın ilk yüzyılını (Hz. Peygamber'den Emevî dönemine kadar) ve lanetlemeyle ilişkili diğer dışlama pratiklerini içermektedir.

Introduction

Abstract

In this chapter, the research topic, significance, purpose, problem, method, and scope are outlined. The research topic centers on the phenomenon of cursing (la'n) used as a practice of exclusion in early Islamic thought within social, political, and sectarian divisions. The significance of the research stems from addressing a critical gap in the literature concerning the role of cursing in societal fragmentation and ideological struggles during the formative period of Islamic intellectual history. The primary purpose of the study is to systematically identify why, against whom, and under what contexts cursing practices emerged, as well as the grounds upon which these practices were legitimized. The research problem investigates how cursing relates to religious texts and examines the extent to which political, sociological, and psychological factors influenced its use. The study employs historical descriptive and text-based content analysis methods. The scope covers the first century of Islam, from the Prophet Muhammad to the Umayyad period, and includes related practices of exclusion.

İslam düşünce tarihi yalnızca dinî ve felsefi tartışmaları değil aynı zamanda toplumsal, siyasi ve mezhepsel ayrışmaları da kapsamıştır. Bu ayrışmalar zamanla farklı inanç ve düşünce yapılarına sahip grupların birbirlerini tanımlama, meşrulaştırma ya da dışlama biçimlerini derinden etkilemiştir. Bu çerçevede belirli kişi ya da grupları dışlamak, ötekileştirmek ve meşruiyet zemininden uzaklaştırmak için başvurulan yöntemlerden biri de lanetleme (la'n) olmuştur.

İslam'ın erken dönemlerinden itibaren gerek siyasi gerekse teolojik alanlarda şekillenen tartışmalarda lanetleme olgusu belirgin bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Emevîler döneminden itibaren sistematikleşen bu uygulama çoğu zaman iktidar mücadelesiyle de doğrudan bağlantılı bir biçimde belli şahsiyetlerin isimlerinin minberlerden lanetlenmesi şeklinde kurumsallaşmıştır. Bununla birlikte lanetleme yalnızca siyasi bir araç değil aynı zamanda ideolojik aidiyetin ve teolojik sınırların belirlenmesinde de işlevsel olmuştur.

Bu çalışma erken dönem İslam düşüncesinde lanetleme olgusunu bir dışlama pratiği olarak ele alınmıştır ve bu pratiğin hem bireyler hem de topluluklar üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Lanetlemenin hangi bağlamlarda ortaya çıktığı, kimlere yöneltildiği, hangi gerekçelere dayandırıldığı ve nasıl bir zemin üzerinde inşa edildiği bu çalışmanın temel sorularını oluşturmuştur. Ayrıca lanetleme eyleminin bir meşruiyet aracı olarak nasıl işlev gördüğü de analiz edilmiştir.

1. Araştırmanın Önemi

İlk dönem İslam düşünce tarihi hem İslamî ilimlerin doğuşunu hem de Müslüman toplulukların entelektüel yapısının şekillenmesini anlamada temel bir kaynak niteliğindedir. Bu dönem farklı mezheplerin, siyasi grupların ve düşünsel akımların teşekkül ettiği bu dönem, İslam toplumunun fikrî çeşitliliğini ve çatışmalarını anlamada kritik bir öneme sahiptir. İlk dönem İslam düşüncesi sadece inanç ve ibadet esaslarının şekillendiği bir dönem değil aynı zamanda toplumsal ve siyasal yaklaşımların da temellendirildiği bir süreçtir.

Kitap konumuz İslam düşünce tarihinin ilk dönemde Müslümanlar arasındaki ihtilafların dilsel izdüşümü olarak lanetleme uygulamasını odağa alması bakımından alanda önemli bir boşluğu dolduracağı umulmaktadır. Mevcut yüksek lisans çalışmalarının çoğu, ya Kur'an'daki "lanet" kavramının söylem düzeyinde izini sürmüş¹ ya da Hz. Peygamber'in lanetlerine dair hadis rivayetlerine odaklanmıştır.² Cafer Acar'ın "Risâlet Dönemi İlişkilerinde Bir Hakaret Unsuru Olarak Sebb ve Şetm"³ çalışması yalnızca Hz. Peygamber dönemindeki hiciv ve hakaret örneklerini incelerken, Hakan Atalay'ın "Siyasi ve İtikadî İslâm Mezheplerinde Tekfir Olgusu ve Tezahürleri, Hicrî İlk Üç Asır"⁴ adlı doktora tezi ise

¹ Lokman Daştan, "Kur'an'da Lanet Kavramı ve Lanetin Sebepleri" (Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2019).

² Muhammet Beyler, "Hadislere Göre Lânet" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 1996); Abdurrahman Ece, "Sövmeyi ve Lanet Etmeyi Yasaklayan Hadisleri Doğru Anlamak", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 51 (Mayıs 2024).

³ Cafer Acar, "Risâlet Dönemi İlişkilerinde Bir Hakaret Unsuru Olarak Sebb ve Şetm", *Türkoloji Araştırmaları* 12, sayı. 20 (Eylül 2017).

⁴ Hakan Atalay, "Siyasi ve İtikadî İslâm Mezheplerinde Tekfir Olgusu ve Tezahürleri, Hicrî İlk Üç Asır" (Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2023).

mezhep içi tekfiri sosyopolitik ve itikadî boyutuyla analiz etmiştir. Bunun dışında yapılan çalışmalar da bulunmakla birlikte lanetleme olgusunu ilk yüz yıl içinde toplumsal ayrışmanın temel aracı haline nasıl geldiğini, hutbe, mektup ve kıssa gibi araçlarla kurumsallaştığını ve sonraki Emevî dönemine dek uzanan tarihsel dönüşümünü bütüncül biçimde ele alan bir çalışmanın henüz kaleme alınmadığı görülmektedir. Dolayısıyla tezimizin lanetleme olgusuna bahsedilen açılardan bakması nedeniyle bu alandaki boşluğu az da olsa gidereceği beklenmektedir.

Dolayısıyla bu çalışma erken İslâm düşüncesindeki lanetleme olgusunu yalnızca bir bireysel tepki veya ahlâkî uyarı biçimi olarak değil grup içi meşruiyet mücadelesinin, siyasi propaganda aracının ve toplumsal dışlamanın çekirdek unsuru olarak görme imkânı sunacak ve günümüz mezhepsel gerilimlerinin tarihî köklerine ışık tutacaktır. Bu yönüyle tez hem İslâm düşüncesi literatürüne yeni bir boyut kazandırmayı hem de modern dönemdeki toplumlararası ve mezhepler arası ayrışmaların anlaşılmasında bir perspektif aracı oluşturmayı hedeflemektedir.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın **esas amacı**, ilk dönem İslam düşüncesinde ortaya çıkan lanetleme olgusunun nedenlerini, temel özelliklerini ve işlevini sistematik biçimde ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışma, lanetlemenin yalnızca tarihsel bir veri değil aynı zamanda dinî düşüncenin sınırlarını çizen ve “öteki”ni inşa eden güçlü bir dışlama aracı olduğunu ortaya koymayı hedeflemiştir.

Bu ana amaç doğrultusunda çalışma aşağıdaki alt amaçları gerçekleştirmeyi hedeflemektedir:

- **Lanetlemenin sosyo-kültürel ve politik temelleri inmek.** Bu hedefe ulaşmak için lanetleme uygulamalarının erken dönem Müslüman topluluklarda toplumsal dayanışma, grup dışlama ve iktidar güdüsü bağlamında nasıl işlendiği incelenmiştir.

- **İslam öncesi ve sonrası lanetleme kültürünün etkilerini analiz etmek.** Bu hedefe ulaşmak için Arap şiir geleneği ve cahiliye dönemi hiciv örneklerinin ardından Hz. Peygamber, sahabe ve halifeler dönemi metinlerinin bu pratiği nasıl şekillendirdiği ve dönüştürdüğü ortaya konulmuştur.

- **Lanetlemenin dile getirilme biçimlerini ve sürelerini tanımlamak.** Bu hedefe ulaşmak için “la’n”, “sebb”, “şetm” ve “tekfîr” gibi terimlerin metinlerdeki kullanılış özelliklerini ve ani tepkiden yıllara yayılan sistematik uygulamalara kadar süre boyutu belirlenmeye çalışılmıştır.

- **Lanetleme amacıyla kullanılan araçları belirlemek.** Bu hedefe ulaşmak için hutbe, mektup, kıssas gibi iletişim kanallarında lanetlemenin nasıl kurumsallaştığını ve propaganda aracı olarak nasıl işlev gördüğünü göstermeye çalışılmıştır.

3. Araştırmanın Problemi

Günümüzde Müslüman topluluklar arasındaki mezhepsel ve ideolojik ayrışmalar sıklıkla lanet, hakaret ve tekfir gibi dinî söylemler üzerinden yürütülmektedir. Bu söylemlere dinî gerekçeler bulunduğu için ayrışmaların dinî bir görünüm kazandığı görülmektedir. Ancak bu dışlayıcı dil ve pratiğin gerisinde yatan nedenler gerçekten dinî metinlerden mi kaynaklanmakta ve dinî metinlere mi dayanmakta yoksa bu ayrışmaların oluşmasında siyasi, sosyolojik ve psikolojik dinamikler mi baskın rol oynamaktadır? İşte bu sorunun cevabı hem ilk dönem İslam düşüncesinde lanetlemenin neden ve nasıl meşrulaştırıldığına hem de bugün dinî alanda yaşanan ayrışmaları anlamamıza ışık tutacaktır.

Alt Problemler:

Tarihî Kökenler

Erken dönem Müslüman topluluklarda lanetleme pratikleri hangi tarihî, toplumsal ve iktidar dinamikleri içinde doğmuştur?

Dinî Metinlerle Kurumsallaşma

Kur'ân-ı Kerîm ve hadis literatüründe yer alan “la'n”, “sebb”, “tekfir” gibi terimler, lanetlemenin meşruiyetini nasıl tesis etmiştir ve bu meşruiyetin siyasi-ideolojik araçlaşma boyutları nelerdir?

Siyasi ve İdeolojik Güdüler

Mezhep kavgaları, iktidar mücadeleleri ve grup içi rekabetler; lanet ve hakaret söylemlerinin kullanılışını hangi ölçüde biçimlendirmiştir?

Bu çalışma lanetleme pratiğini tarihî kökenlerinden hareketle ele almış ve elde edilen bulguların modern dönemdeki dinî ve siyasi olayları daha iyi anlamamıza yardımcı olması amaçlanmıştır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamız nicel değil nitel bir tasarım üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede olayları ve metinleri anlam boyutuyla ele alan, içerik ve bağlam analizine dayalı iki temel nitel yöntem kullanılmıştır.

Tarihsel betimleme yönteminde, olay ve uygulamaların vuku bulduğu dönemin siyasal, toplumsal ve kültürel şartları ayrıntılı biçimde irdelenir. Kitabımızda bu yöntemle İslam'ın erken döneminden başlayarak Emevî ve sonraki dönemlere kadar uzanan süreç boyunca “lanetleme” pratiklerinin nasıl evrildiği kronolojik bir perspektifle sunulmuştur. Bu bağlamda döneme ait tarihî olaylar, halife dönemlerini anlatan İslam Tarihi eserleri, resmi belgeler ve siyer ve hadisler gibi biyografik rivayetler temel kaynak olarak kullanılmıştır.

Metin merkezli içerik analizi, klasik İslam literatüründe “la'n, sebb, şetm, tekfir” gibi terimlerin geçtiği ulaşabildiğimiz metinler tespit edilerek hangi bağlamda kullanıldıkları değerlendirildi. Metinlerdeki hitap biçimleri, argüman örüntüleri, tekrar edilen kalıplar gibi söylem yapıları betimleyici bir dille açıklanarak, sözcüklerin arkasında yatan ideolojik, siyasi, dinî, rekabetçi nedenler açığa çıkarılmaya çalışıldı.

Çalışmanın metodolojik ilerleyişi beş temel aşamada ele alınmıştır. Öncelikle kaynak taraması ve seçki oluşturma safhasında hadis külliyatlarından ve klasik dönemin önde gelen tarihçi-yazarlarının eserlerinden lanetleme olaylarına dair metinler derlenmiştir. Bu derleme süreci metinlerin asıllarına ulaşmayı amaçlayan kütüphane taramalarıyla, dijital arşivlerden elde edilen nüshalardan yararlanılarak gerçekleştirilmiştir.

Bir sonraki adımda, elde edilen örnekler kronolojik sıralama ve dönemlendirme çerçevesinde sistematik biçimde gruplanmıştır. Hz. Peygamber dönemi metinleri, sahabe ve sonrası kuşaklara ait rivayetler, Emevî hâkimiyetleri dönemi kaynakları gibi ana evrelere dayalı olarak sınıflandırılmıştır.

Üçüncü aşamada uygulanan betimleyici içerik analizinde, her bir metin “ne söylendiği”, “niçin söylendiği” ve “kim tarafından kime karşı” yöneltildiği sorularıyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Böylece metinlerdeki lanet, sövgü ve tekfir ifadelerinin maddi güç mücadelesi mi, toplumsal düzeni koruma çabası mı, ideolojik dışlamayı pekiştirme stratejisi mi veya başka bir amaca yönelik mi işlev gördüğü ayrıntılı biçimde tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Dördüncü aşama olan karşılaştırmalı yorumlamada, İslam öncesi Arap hiciv şiirleri ile erken dönem İslâmî metinler arasındaki paralellikler ve farklılıklar incelenmiştir. Bu karşılaştırmalı bakış açısı, lanet kültürünün İslam kaynaklarıyla nasıl bütünleştiğini, hangi unsurların Arap geleneklerinden devralınıp hangilerinin bizzat İslâmî söylem tarafından dönüştürüldüğünü göstermeye imkân tanımıştır.

Son olarak, tüm bulgular kuramsal çerçeveye oturtma aşamasında; toplumsal dışlama temelinde ve ideolojik dil kullanımları ışığında yorumlanmıştır. Bu yorumlama, lanetlemenin yalnızca bireysel bir öfke tepkisi olmaktan ziyade, siyasi meşruiyet inşa etme ve muhalefeti susturma amacı güden stratejik bir araç haline nasıl evrildiğini ortaya koymuştur. Böylece araştırma hem tarihsel derinliği hem de metinler aracılığıyla ideolojik işlevleri açığa çıkaran bütüncül bir analize ulaşmıştır.

5. Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışmanın odağını, erken dönemde Müslüman topluluklar arasındaki çekişmelerin ve çatışmaların dile yansımaları olan lanetleme olgusu oluşturmuştur. Başlıkta “ilk dönem” olarak nitelendirdiğimiz zaman dilimi İslam’ın ilk yıllarından başlayıp Emevî iktidar yıllarını (H. 661-750) kapsayan yaklaşık bir asrı kapsamıştır. Hz. Peygamber döneminden başlayan ve sahabe, Emevî hâkimiyetine kadar uzanan bu asır hem Risâlet hem halifelik hem de saltanat biçimlerini yansımaları bakımından incelenmeye değer bulunmuştur.

Araştırmamızda sadece “la’n” terimiyle sınırlı kalmayıp, ona yakın anlam ilişkisi taşıyan dışlama, ötekileştirme, tekfir ve hakaret gibi çeşitli söylem pratiklerinin de tarihsel örnekleri kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Böylece lanetlemenin ötesinde, düşmanlık ve gruplar arası ayrıştırmanın dilsel araçları bütünlüklü olarak incelenmiştir ve söz konusu kavramlar birlikte analiz ederek söylemsel örüntüleri sistematik biçimde ortaya konulmuştur.

Kaynak kullanımında şunlara dikkat edilmiştir:

Birincil kaynaklar: Kur’ân meâli ve klasik tefsir eserleri, sahih hadis külliyatları, Taberî, İbn İshâk, İbn Kesîr gibi ilk dönem İslam tarihi olaylarını konu edinen eserler sistematik biçimde taranmıştır.

İkincil kaynaklar: Alana ilişkin günümüzdeki akademik çalışmalar, makaleler, metinlerin yorumlanmasını derinleştirmek amacıyla başvuru alan güncel sosyal bilim alanındaki çalışmalar olarak değerlendirilmiştir.

Kaynak sınırlamaları: Tam nüsha erişimi olmayan metinler için güvenilir tercüme eserleri kullanılmıştır.

Sonuç olarak ilk yüz yıl kapsamındaki lanetleme ve ilgili dışlama söylemleri üzerine inşa edilen bu araştırmanın hem klasik İslâm döneminin dil-politik dinamiklerini hem de günümüzdeki mezhep temelli ayrı maların kökenine ilişkin kavrayışı zenginle tirece ini  mit ediyoruz.